

ЗМЕСТ

Дарога дадому	3
Калі хочацца жыць...	21
Загад	29
Страта	45
Смерць чалавека	67
У ліхую часіну	83
Абознік	103
Чацвёртая няўдача	117
Дваццаты	153
Ранак-світанак	181
Эстафета	217
На ўсходзе сонца	229
Адна ноч	239
Паядынак	293
Хлебны краец	307
Салдацкі лёс (Дыялог з нагоды)	323
Незагойная рана	337
Круты бераг ракі	357
На возеры	369

ДАРОГА ДАДОМУ

— Што стаіш, Лёня! Аўтобус чакаеш?

— Ну.

— Пайшлі пешкі. Столькі ў духаце прасездзелі. А тут благадаць якая!

— Ага, надвор'е наладзілася.

— Усё ўрэшце наладжваецца. «Стремится обрести равновесие», як пішуць у кніжках. Ды яно і зразумела. Без раўнавагі нішто не можа існаваць у гармоніі. Натуральны стан рэчаў — раўнавага. Ты гэта, гляджу, хмурышся. З-за Лагуна? Угадаў?

— Ды што ўгадваць, Іван Нічыпаравіч, справа не ў тым... Чаму ён пра гэта раней не сказаў? Чаму са мной у адзеле не пагутарыў? А тут раптам — «Мой абавязак!», «Трэба прама сказаць!»... Дэмагог пракляты!

— Ён не дэмагог, Лёня. Проста ён сабешнік. Ягоны прынцып — мяне не чапай і я не зачэпю. А ўжо калі зачэпілі, дык будзе выкручвацца. Усімі сродкамі. Элементарныя прынцыпы маралі тады ляцяць у тартарары. Абы апраўдацца.

— Але ж пры чым тут — «палажа руку на сэрца», «невзірая на ліца», «мой долг рукавадзіцеля»? Ён жа мне дагэтуль ніводнай заўвагі не зрабіў.

— Бо ты яго не чапаў. Ведаеш, Леанід, можа, мне і не трэба гаварыць табе, але ладна. Усё роўна дажывеш і ты да нашых гадоў. Пэўна, і загадчыкам яшчэ пабудзеш.

— Дзе ўжо мне ў загадчыкі!

— А што! З часам абламаешся, абатрэшся, падабрэеш. Злосці ўбавіцца. Патлусцееш, паважнееш. А так жа ты вокунь. Калючка!

— Не дужа каго ўколеш. Таўстаскурья ўсе сталі.

— Ну не кажы. Колеш! Вось і Лагуна ўкалоў. Зрэшты, гэта, браце, каштоўная якасць — ваша яршыстасць. Калі б усе з маладосці аберагалі яе да старасці, да высокіх пасад, было б цудоўна. Але ж дзе там! Вунь вазьмі Цімафеева. Я ж ведаю яго яшчэ з камсамола. Ужо нашто быў калючы — колькі начальству крыві перапсаваў. Ды і самому несалодка было. Але ўвогуле правільна. Крышталёнае сумленне меў хлопец. Працавіты быў да самаадданасці. А цяпер? Дапяўся да высокай пасады — дача, машына, кватэра з пяці пакояў. І што? Нічога. Выступае заўжды па паперцы, з начальствам у дружбе, каньячком балуецца. Лагода! Куды тая яршыстасць падзелася?

— Ну, Лагун яршыстым ніколі і не быў. Ціхоня.

— Лагун? Лагун, браце, іншага сорту рыбіна. Перш за ўсё ён дурань. Старанны, добрасумленны, цягавіты дурань. Ёсць такі тып

дурня. Усё робіць з празмернай нават стараннасцю, з такой адмысловай правільнасцю, што, па сутнасці, шкодзіць таму, што робіць. Бо ў кожную справу трэба ўкласці сябе. Самому ў яе верыць. Быць перакананым у яе неабходнасці. Адухатварыць яе чалавечнасцю. У яго ж усё выходзіць дужа старанна, але бяздушна. І таму фармальна правільна, а на справе дык нават шкодна. Так, так, не глядзі з гэткім недаверам.

— Ды я нічога. Проста...

— Звычайная рэч! Казёншчына ў адносінах між людзьмі ніколі не здольна з'яднаць. Наадварот, раз'ядноўвае. Праўда, аб тым ва ўніверсітэтах не вучаць.

— Не вучаць. Гэта... Іван Нічыпаравіч, можа, зойдзем? Па куфлю свежанькага?

— Свежанькага? Ну зойдзем, калі свежанькага. Хоць я, прызнацца, піва не дужа... Вінца каб. Сухого, балгарскага. Харошыя ў іх сухія.

— Ды ну яго, віно... Толькі перавод грошай. Калі ўжо піць, дык няма лепш за «Маскоўскую». Класічнае пітво.

— Гэта каму як. Я таксама некалі гэтак жа думаў. Але гады.

— Не, не!.. Іван Нічыпаравіч! Гэта ўжо я. Мая ініцыятыва, так што схавайце вашыя. Дзевушка, два піва! Та-ак! Трымайце. Во сюды, да сценкі, каб не замінаць дужа.

— А! Хораша. Свежае, праўда.

КАЛІ ХОЧАЦЦА
ЖЫЦЬ...

Мы спаўзлі на мулкія груды голага ўзбярэжнага абрыву і, зацяўшы дыханне, сціснуўшы ў сабе знямоглыя сэрцы, узіраліся на ўскраек кручы, дзе ў бясхмарным ранішнім небе гойдаліся зблытаныя сцябліны палыну і дзе вось-вось павінны былі з'явіцца яны. Зрэшты, узіраўся туды адзін я. Мой зямляк і неразлучны сябра Алёшка курчыўся ад болю, біўся патыліцай аб цвёрдыя, як камень, гліністыя брылы абрыву і чужым слабым голасам, ад якога ў мяне млела сэрца, прасіў даканаць яго. У пяці кроках ад нашых даўно не перабудаваных, спавітых абмоткамі ног лена пляскаў хвалямі Дон — наша нядаўняя надзея і наш цяперашні смяротны рубеж.

— Не марудзь... Чуеш? І ўцякай... Ты, можа, як-небудзь...

Замурзанымі аб зямлю пальцамі ён шкрабаў па глінішчы абрыву і, не зносячы пякельнага болю, распачна матляў галавой. Я не мог ні дапамагчы яму, ні абнадзеіць; разрыўная куля з нямецкага бронетранспарцёра перабіла хлопцу нагу, і яму ўжо, відаць, не суджана было жыць. Кіламетры з два я цягнуў яго на сабе сюды, да Дона, за якім быў наш паратунак,

але з хутара за намі пагналіся немцы, а я ўжо выбіўся з сілы.

— Не марудзь... Дабівай і плові... Перадай калі нашым... Запомні — Алешкавічы... Малыя Алешкавічы, ля возера.

Нібы ўспомніўшы штось, ён шырока расплюшчыў свае васільковыя вочы, угледзеўся ў высачэзную бездань летняга неба, у якім ужо шырока і вольна панавалі промні яшчэ нябачнага за краявідам сонца, і на хлапечых ніколі не голеных шчоках азначылі свой след дзве скупыя слязіны.

Я толькі скрыгаў зубамі ад яго страшных слоў і ад усёй вялікай бяды, што ў тыя жахлівыя дні апанавала нас. Пад Старабельскам наш полк спачатку адрэзалі ад сваіх, пасля акружылі, разбілі, і нямецкія танкі паразганялі па стэпе тых, хто яшчэ застаўся жывы. Два тыдні, абдзёртыя і галодныя, мы невялічкімі групамі прабіраліся на ўсход, кожны раз натыкаючыся на ворага і губляючы апошніх байцоў.

Не маючы ніякага выйсця, я гатоў быў дабіць і сябе, толькі дабіваць не было чым: учора ўначы мы наскочылі ў лагчыне на калону ворага і, адбіваючыся, у гарачцы разрадзілі аўтаматы, не пакінуўшы ніводнага патрона сабе. Цяпер, апроч трафейнай фінкі на Алешкавай папругцы, у нас не было ніякае зброі.

Трэба было нешта рабіць, каб як ратавацца, але ў мяне ад усяго перажытага, ад стомы

і бяссонніцы толькі немачна гудзела ў галаве. Я прыклаў вуха да выдзьмутаі ветрам зямлі і выразна пачуў тупат ворагаў, якія даганялі нас. Я нічога не сказаў сябру, толькі зірнуў на яго, да болю ў скронях напружваючыся ў пошуках выйсця, і ён, відаць, зразумеў, што жыць засталася некалькі кароткіх хвілін.

— Валодзя! — распачна вымавіў ён. — Што ж ты робіш?

Ён ужо не матляў галавой, ён упіўся ў мяне сваім патрабавальным, пакутным позіркам, у якім адбівалася ўсёабдымная перадсмяротная туга. Я ўсё маўчаў, а ён аслабелымі рукамі нязграбна выцягнуў з похвы паіржавелую ад начной расы фінку і падаў мне.

І тады, мабыць, упершыню, я ўразумеў тое, што ўжо выразна паўстала перад маім небаракам Алёшкам. У памяці мільганулі мінулыя страшныя выпадкі — з нашым клапатлівым ротным старшыной Дорахавым, пасля — з веселуном і запявалам Траяном. Уласаўцы захапілі іх у палон параненымі, здзекаваліся, пазнявечвалі штыхамі твары, павыразалі на спінах крывавыя паскі, а пасля дабілі. Паратунку ў нас не было, аднак ці мог я аддаць дарагога Алёшку — ціхманага, яснавокага равесніка і майго земляка на здзек і такія пакуты?

Ад невыноснага гора і напружання мне здалося, што я вось-вось звар'яцею і загублю яго і сябе. Тады ўжо ніхто з нас не пабачыць ніколі

наш далёкі азёрны куток, ніхто не суніме няўцешныя слёзы нашых гаротных матак...

Алёшка ўсё курчыўся, гримасы неадольнага болю крывілі яго зрудзелы ад загару і пакутаў твар, пакрыты дробнай расой схаладзелага поту. Ад яго знявечанай, наспех перавязанай маёй папругаю нагі сцякаў, убіраючыся ў сухую зямлю, струмень згусцелай крыві. Сонца ўжо ўзнялося над зарэчнай далеччу. Нізкае і прамяністае, яно распластала над Донам свае гонкія промні, асвяціла ва ўпор гэты голы абрывісты бераг і блішчастым мігатлівым агнём запаліла шырокі прасцяг данское вады.

І тады на гэтым абрыве збоч нас паказаліся ворагі. Іх было чалавек восем, з нарыхтаванай зброяй. Паўглядаўшыся ў раку, адкуль іх сляпіла сонца, яны па-над кручай накіраваліся ў наш бок і неўзабаве схаваліся ва ўзбярэжнай рытвіне.

Заставаліся апошнія імгненні жыцця.

На маім твары, пэўна, адбіўся жах і збянтэжанасць, я ненавідзеў сябе за тую разгубленасць, але перайначыцца не мог. Я кінуўся да Алёшкі, прыціснуўся вуснамі да яго запалых, абветраных шчок і заплакаў горка і балюча — разам з ім. Ён, вядома, зразумеў, што рабілася ў маёй душы і, перамогшы сваю смяртэльную роспач, слаба ўсміхнуўся, каб суцешыць мяне.

— Ну, нічога... нічога... Я сам...

Дрыжачымі, бяссільнымі рукамі ён падняў з зямлі фінку і наставіў яе канец пад левую